گۆڕانكارییەكانی چەمكی ئاسایشی نەتەوەیی

ن: دكتۆر محمد علی بەسیری
مامۆستای زانكۆی ئیسفەهان
و: سلێمان تاشان

پێشەكی

بەهۆی ئەوەی كە سەرەكیترین فەلسەفەو دامەزراندنی دەوڵەت (نەتەوە - وڵات) دوو مەسەلەی بنەڕەتیین، واتا یەكەمیان گەرەنتی كردنی ئاسایشی هاوڵاتیان (خەڵك و نیشتمان)و دووهەم دەستەبەركردنی بەرژەوەندییە گشتییەكان (ئاسوودەیی گەشەسەندنی هەمەلایەنە)، لە دوای هاتنە ئارای پێكهاتە سەرەكییەكانی دەوڵەت واتا، خاك، خەڵك، دەسەڵات و فەرمانڕەوایی پێكهاتنی دەوڵەت بەپێی فەلسەفەی یەكەمی دامەزراندنیی، یەكەم: ئۆرگانەكان واتا رێكخراوگەلی سەربازی و ئاسایشی دێنەكایەوەو لە رەهەندی ناوخۆیی و دەرەكی دەست بەكاردەبن (جێگای ئاماژەیە مرۆڤەكان بەتێگەیشتن لەم راستییەوە كە لە خۆوە ناتوانن ئاسایشی خۆیان بپارێزن بۆ چارەسەركردنی ئەم كێشەیە پێویستیان بەدامەزراوەگەلێكی گەورەتر هەیە، یەكەم هەنگاویان لە راستای پێكهێنانی دەوڵەت هەڵێناوەتەوە). ئەم دوو مەسەلەیە، لە ئامانجە سەرەكی و سەرەتاییەكانی هەموو دەوڵەتانن. گۆڕەپانی دەركەوتن و هاتنەكایەی ئەم دوو ئامانجە سەرەكییە، بریتییە لە سیاسەتی ناوخۆیی، بەڵام لە ئاستی نێودەوڵەتیدا گرینگی پێ دەدرێت، واتا بنەمای دابینكردنی بەرژەوەندییە نەتەوەییەكان و ئاسایشی نەتەوەیی لە سیاسەتی دەرەكیدا، بەدیهێنەری ئەم دوو پێویستییە ناوخۆییەی دەوڵەتە. بەواتایەكی تر بەبێ بوونی ئاسایش هیچ پرۆژەیەك لە ناوخۆی وڵاتێكدا ناتوانێت بەرێوە بچێت. گەشەسەندنی ئابووریی سەرمایەگوزاری، پلاندانان بۆ گەشەسەندن و هاوجۆرە بەرنامەیەكی تر پێویستی بەهێمنی و هەلومەرجی لەبار لە ئاستە جۆراوجۆرەكانی كۆمەڵگادا هەیە، هەمووی ئەمانەش لە پێناوی

ئاسایشی نەتەوەیی دان. لە راستیدا ئاسایش بەشێکە لە ئامانج و بایەخە بنەڕەتییەکانی هەر کۆمەڵگایەك.

لەسەر ئەم بنەمایە تەواوی دەوڵەتان بەچەپ و راست و میانڕەو بێ هەڵبواردن ئەم دوو فەسڵە (ئاسایشی نەتەوەیی و بەرژەوەندییە نەتەوەییەکان) بە ئامانجە سەرەکییەکانی سیاسەتی دەرەکی خۆیان دەزانن. سەرەڕای ئەوەی کە ئاسایشی نەتەوەیی، چ لە ناوخۆو چ لە دەرەوەی وڵات لەو ئامانجانەیە کە مان و نەمانی هەر دەسەڵاتێکی پێوە بەستراوەتەوەو، هیچ گومانێکی لەسەر نییەو هیچ جۆرە مامەڵەیەکیشی لەسەر ناکرێت، بەڵام سەبارەت بە مانای ئاسایش، روانگەو گۆڕانکاری جۆراوجۆر بۆ ئەم چەمکە هاتۆکایەوە، لەم بابەتەدا هەوڵ دەدرێت بە پێناسەکردن، رەوتی گۆڕانکارییەکانی ئەم چەمکە بخرێتە بەرباس و لێکۆڵینەوە.

پێناسەی ئاسایشی نەتەوەیی

سەبارەت بەئاسایشی نەتەوەیی پێناسەگەلێکی جۆراوجۆر کراوە، بەر لەوەی ئاماژە بە گۆڕانکاری چەمکی ئەو بابەتە لە رابردوودا بکرێت پێویستە سەرەتا ئاماژە بەو پێناسانە بکەین. تاکوو دەیەی ١٨٨٠ پێناسەیەکی تۆکمەو تەواو بۆ ئاسایشی نەتەوەیی نەبوو، دواتر وردە وردە پێناسەکە کامڵ بوو. هافندرون لەسەر ئەو باوەڕەیە کە (لە سەدەی هەڤدەهەمی زایینی پێکهاتنی دەوڵەتی نەتەوەیی و ویستی مانەوەی، هۆکاری هاتنە ئارای ئەم چەمکە بوو). بەڵام (مەی) ئاماژە بەوە دەکات کە (ئەم چەمکە تەنها لە سەدەی بیستەم بەتایبەتی دوای شەڕی دووهەمی جیهانی خۆی دەرخستووە)[١]. لە راستیدا ئاسایشی نەتەوەیی (national security) لە دوای لە دایکبوونی (نەتەوە - وڵات) باسی لێکراو بناغەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی هەڤدەهەمی زایینی. لەو سەردەمەدا ئەم چەمکە نوێیە لەژێر ناوی (مانەوەی نەتەوەیی) (National Survival) باسی لێوەکرا. ئەم چەمکە هەروەك چەمکەکانی تری زانستە مرۆڤایەتییەکان خاوەنی تاکە پێناسەیەك نییە کە جێگای رەزامەندی هەموو یا بەشێك لە بیرمەندان بێت. هۆکاری نەبوونی رێکەوتنێك لە نێوانیان دەگەڕێتەوە بۆ هەڵسەنگاندنی جیاوازی تاکەکان، گرووپەکان و وڵاتەکان لەمەڕ ئەم چەمکە، لەوانەیە هۆی ئەم رێکنەکەوتنە بەربڵاوی و گشتی بوونی زۆربەی مەسەلەکان و بایەخە مرۆیی کۆمەڵایەتییەکان بێت کە هەموویان لەژێر کاریگەری ئەم چەمکەدان. بەپێی ئەم بنەمایە ئارنولد ولفوز دەڵێت (ئاسایشی نەتەوەیی هێمایەکی وەهماوییە کە نەکرێ خاوەنی مانایەکی رێکوپێك بێت). (ئالستایربوکان) لەسەر ئەم بڕوایەیە (ئاسایش چەمکێکە ماناگەلێکی زۆری هەیە) و (بری بوزانیش) دەڵێت: (ئاسایشی نەتەوەیی بەشێوەیەکی گشتی پێناسە ناکرێت بەڵکوو تەنها لە حاڵەتی دیاریکراودا دەکرێت پێناسە بکرێت)[٢] ناوبراو لە شوێنێکی تر دەڵێ: (ئاسایشی نەتەوەیی لە بواری چەمکییەوە لاوازو لە بواری پێناسەوە لێڵ، بەڵام لە بواری سیاسی وەك چەمکێکی بەهێز ماوەتەوە چونکە چەمکی ئاسایشی نەتەوەیی رێگا بۆ پرۆژەی ستراتیجی زلهێزە سیاسی و میلتارییەکان خۆش دەکات). بەم پێیە لەلایەن بیرمەندانەوە پێناسەگەلێکی روونترو وردتر خراوەتەڕوو. بۆ نموونە لە ئنسیکلۆپیدیای زانستە کۆمەڵایەتییەکان بەم شێوەیە

پێناسەكراوە (توانای یەك نەتەوەیە بۆ پاراستنی بەها ناوخۆییەكان لە بەرانبەر مەترسییە دەرەكییەكان)[٣].

ڕێكخراوی نەتەوە یەكگرتووەكان بەپێی لێكۆڵینەوەیەك لەژێر ناوی (چەمكەكانی ئاسایشی)[٤] بەم شێوەیە پێناسەی دەكات. (وڵاتەكان بەهیچ جۆرێك مەترسی هێرشی سەربازی، گوشاری سیاسی یان ئابوورییان لەسەر نەبێت و ئازادانە لە بیری گەشەو پەرەپێدانی خۆیاندا بن)[٥]. لە فەرهەنگی زانستە رامیارییەكانیش بەم شێوەیە هاتووە (ئاسایشی نەتەوەیی بریتییە لە هەست بەئازادیكردنی وڵات بۆ بەدواداچوونی ئامانجە بنەڕەتییەكان بێ ترس و مەترسی دەرەكی بۆ سەر بەرژەوەندییە سیاسی و بنەڕەتییەكانی وڵات)[٦].

لە فەرهەنگی دەستەواژەكانی پێوەندی نێونەتەوەیی ئەم چەمكە بەم شێوەیە پێناسەكراوە (ئەوەی لەو حاڵەتەیە كە نەتەوەیەك هەڕەشەی لە دەستدانی خەڵك و ئابووری و حەشیمەتی لەسەر نەبێ)[٧].

والترلیپمن Walter lippman لێكۆڵەرو نووسەری ئەمریكی یەكەم كەس بوو كە چەمكی ئاسایشی نەتەوەیی بەڕوونی پێناسەكرد: نەتەوەیەك ئەوكاتە لە ئاسایشدا دەژیت كە بە دوورەپەرێزی لەشەڕ بتوانێت بەها بنەڕەتییەكانی خۆی بپارێزێت و كە ویستی شەڕ بكات بتوانێت پەرەیان پێبدات[٨] (رابرت مەكنمارا)ش دەڵێت: ئەگەر ئاسایش بارودۆخێك بێت ئەوا لانی كەمی نەزم و سەقامگیرییە. هەروەها ریچارد كوپێر دەڵێت: (توانایی كۆمەڵگا بۆ پاراستن و سوود وەرگرتن لە فەرهەنگ و بەهاكانی، ئاسایشی نەتەوەییە)[٩].

برژینسكی سیاسەتمەداری ئەمریكی كاتێك شەڕی سارد لە ترۆپكی خۆی دابوو لەسەر ئەم باوەڕەبوو كە (خاڵی دەستپێكردنی پشكنین لەمەڕ ئاسایشی نەتەوەیی دەبێ هاوئاست بێ لەگەڵ ناسینی دروستی ناوەڕۆكی گۆڕانكارییەكانی سەردەم بەبڕوای من چوار شۆڕشی پێوەندیدار بەیەكتر دونیای هاوچەرخیان تووشی گۆڕانكاری كردووە. شۆڕشی سیاسی، شۆڕشی كۆمەڵایەتی، شۆڕشی ئابووری و شۆڕشی سەربازی. كاریگەرییەكانی ئەم چوار شۆڕشە بەشێوەیەكی هەماهەنگ لەسەر سیستەمی نێونەتەوەیی، ململانێی دوو زلهێز، سەقامگیری و هاوكێشی سەربازی ئەوان روون و ئاشكرایەو لە داهاتوودا رەهەنگەلێكی بەربلاوتر بە خۆوە دەگرێت)[١٠].

رابرت ماندل دەڵێت: (ئاسایشی نەتەوەیی بەدواداچوونی پاراستنی دەروونی و مادی لەخۆ دەگرێت لەراستیدا بەشێكە لە ئەركەكانی دەسەڵاتە نەتەوەییەكان تاكوو پێشگیری لە مەترسی و هەڕەشانە بكات كە لە دەرەوە دژی مانەوەی رژێمەكان، سیستەمی هاووڵاتی و شێوازی ژیانی هاووڵاتیان سەرچاوە دەگرێت)[١١] بەسەرنجدان لەو پێناسانەی كران دەتوانین وا تێبگەین كە خاڵی هاوبەش و جێگا پەسەندی هەموو خاوەن راكان بریتییە لە (پاراستنی بوونی خۆت) بەشێوەیەكی تر بە (پاراستنی بوونی خۆت لە مەترسییە بنەرتییەكان) گوزارشت بكرێت. ژمارەیەك لە بیرمەندان خۆپاراستن (پاراستنی خودو دەروون) لە چوار دیاردەی بەنرخدا كۆدەكەنەوە.

١- پاراستنی گیانی خەڵك. ٢- پاراستنی یەكپارچەیی وڵات.٣- پاراستنی سیستەمی ئابووری و سیاسی. ٤- پاراستنی سەربەخۆیی و دەسەڵاتی وڵات. ئەم چوار بابەتە وەك جەوهەری (ئاسایشی نەتەوەیی) خاوەنی ئەم تایبەتمەندییەن كە تێكڕای وڵاتەكان لە سیاسەتی ناوخۆیی و دەرەكیان، تاك و حیزب و گرووپگەلی وڵاتان بێ گوێدانی مەرام و ئارەزووەكانیان و بێگوێدانە ناكۆكییەكانی تاكی و گرووپی و چینایەتی، سیاسی و كۆمەڵایەتی سەبارەت بەگرینگی پاراستن و هەوڵدان بۆ دوورخستنەوەی مەترسی بۆ سەر ئەم چوار بابەتە بایەخدارانە تا بكرێ بەپێی توانا هاودەنگن. گرینگی ئاسایشی نەتەوەیی لە ئاستێك دایە كە زۆربەی بیرمەندانی زانستی سیاسی و پێوەندییە نێونەتەوەییەكان لەسەر ئەم باوەڕەن كە وەدیهاتنی ئەم پرسە (فەلسەفەی بوونی دەوڵەت) یان (فەلسەفەی دامەزراندنی دەوڵەت) دەستەبەر دەكات و سەرەڕای ئەو هەموو كۆت و بەندەی بۆ ئازادییەكانی تاك هێناویەتەكایەوە دامەزراندنی دەوڵەت پاراستنی هەرێمی ئاسایش بەباش دەزانن و پێویستی ئەم دامەزراندنە پەسەند دەكەن.

ڕەهەندەكان و تایبەتمەندییەكانی ئاسایشی نەتەوەیی

ئاسایشی نەتەوەیی خاوەنی دوو ڕەهەندی ناوخۆیی و دەرەكییە كە بەیەكەوە بەستراون. لە ڕەهەندی ناوخۆیی مەترسییە ئاشكراو نهێنییەكان لە ناوخۆی سنوورەكانەوە نائارامی دێننەكایەوە بۆ نموونە مەترسییە سیاسییەكان (شۆڕش، جیاخوازی، ڕاپەڕین)، ئابووری (شڵەژاوی و قەیرانگەلی ئابووری و پیشەیی و هونەری)، سەربازی (كودەتا، شەڕی ناوخۆیی.)، كۆمەڵایەتی (تەنگژە كۆمەڵایەتییەكان) كە هەریەك لەوانە خەڵك تەنگەتاو دەكات. ڕەهەندی دەرەكی لەڕێگای مەسەلە سیاسییەكان (گۆشەگیری، گوشاری سیاسی)، سەربازی (هێرش، دەستدرێژی سەربازی و گەشەی هێزی سەربازی دوژمن)، ئابووری (گەمارۆ ئابوورییەكان، لیستی ڕەش..) و هتد ئاسایشی نەتەوەیی دەخەنە مەترسییەوە. ئەمڕۆ بەهۆی پەیوەندی بەربڵاوو نزیكی نەتەوەكان ئاسایشی نەتەوەیی لە ڕەهەندی ناوخۆیی و دەرەكی پێوەندییەكی پتەویان هەیەو لەسەر یەكتر كاریگەرن.

تایبەتمەندییەكانی ئاسایشی نەتەوەیی

١- ڕێژەیی بوونی ئاسایش: لە جیهانی ئەمڕۆ ئاسایشی ڕەها دەستەبەر ناكرێت چونكە هێز كە بنەمای وەدەستهێنانی ئاسایشە جیاوازو بگۆڕو ڕێژەییەو بەم پێیەش مەسەلەی ئاسایشی بەدەستهاتووی دەوڵەتان دەبێتە ڕێژەیی. بەم پێیە بەگۆڕانی ئاستی هێزو بوونی هەڕەشە بە ماتە وزەو بەكردەوە تەنانەت دەوڵەتە هەرە بەهێزەكانیش خاوەنی ئاسایشی ڕەهانین.

٢- زەینی بوونی ئاسایش: لە ڕاستیدا هەست بەئاسایش كردن یان نەكردن بابەتێكی زەینییە و بناغەكانی دەگەڕێتەوە بۆ بیروباوەڕی مەزهەبی و ئەخلاقی و فەرهەنگی خەڵك و ڕابەرەكانی. پرۆسەی ئەم بیروباوەڕانە دەبێتە هۆی ئەوەی نەتەوەیەك و ڕابەرەكانی، وڵاتێك بەدوژمن و وڵاتێكی تر بەدۆستی

خۆیان بزانن. لەبەرئەوەی هەست بەئاسایش كردن یان نەكردن بابەتێكی زەینییە تەنانەت بەگۆڕانی رابەری سیاسیی حزبەكانیش ئەم چەمكە[١٢] دەگۆڕدرێت.

٣- دابڕنەبوونی ئاسایش: بەو مانایەی ئاسایش راستەوخۆ پەیوەندی هەیە بەرووبەڕووبوونەوەی دەسەلآت یا سەربەخۆیی ولآتێك.

لە شارێك یان پارێزگایەكی ولآت شەڕی ناوخۆیی و نائارامی بێتەكایەوە، ناكرێ بلێین چونكە لە شارەكانی تر ئاسایش تێكنەدراوە ئاسایشی نەتەوەیی تەواو لە ئارادایە.[١٣]

قۆناغە جیاوازەكانی تێڕوانین لە ئاسایشی نەتەوەیی

سەرەڕای ئەوەی زۆرینە ئەم قۆناغەمان كردۆتە دووبەش، بەلآم بە بۆچوونی نووسەر ئەمڕۆكە بەسەرنجدانی گۆڕانكارییەكانی نەزمی نوێی جیهانی دەتوانین سێ قۆناغ لەبەرچاو بگرین كە هەر قۆناغێك خاوەنی تایبەتمەندی خۆیەتی[١٤]:

١- قۆناغی یەكەم ١٧٠٠-١٩٤٥: ئەم قۆناغەیە بەهاتنەئارای روانگەی ماكیاول (ماكیاڤێلی) دەست پێدەكات رەنگە بكرێ ناوی قۆناغی نەریتی چەمكی ئاسایشی نەتەوەیی لێبنرێ.

ماكیاول (ماكیاڤێل) دەڵێت: (ئاسایشی ئێمە هاوتایە لەگەڵ نەبوونی ئاسایشی دوژمن بەپێچەوانەوە یان لە پێناو پاراستنی ئاشتی و ئاسایش دەبێ بۆ شەڕ ئامادە بێت). (Pour avir (la paik il oaut Preparer la gurre بەواتایەكی تر: بۆ ئاشتی لە ناوەوەی سنوورەكانی خۆت دەبێ جەنگ لەناو سنوورەكانی دوژمن بەرپا بكرێت. لەم قۆناغەدا چەمكی ئاشتی و شەڕ شیاوی لێكجیاكردنەوەن و لێكجیادەكرێنەوە.[١٥]

لەم قۆناغەدا چەمكی ئاسایش مۆركی سەربازی پێوەیەو پێشنیاری بیرمەندان ئەوەیە كە دەوڵەتان بەخاوەنداریەتی و وەدەستهێنانی تواناو هێزی سەربازیی باڵاتر دەتوانن ئاسایشی زۆرتر دەستەبەر بكەن، واتا ئامادەیی سەربازی لە ناوەوەو دەرەوەی ولآت ئامانجێكی زۆر گرینگە بۆ پاراستنی ئاسایشی نەتەوەیی[١٦] بەم پێیە چەمكی ئاسایشی نەتەوەیی لەم قۆناغەدا پێوەی بەستراوە. هەرچەند خاكی ولآت فراوانتر، حەشیمەت زۆرتر، سەربازو سوپا بەهێزتر بێت ئاسایش زۆرتر دەبێت.

٢- قۆناغی دووهەم: ١٩٩٠-١٩٤٥: ئەم قۆناغە بەگەشەسەندنی ئابووریی بازرگانی نێودەوڵەتی، زانست، تەكنەلۆژیا، پێوەندییەكان و چەكی مۆدێرن، دیاری دەكرێت رەنگە بتوانین كۆتاییەكانی سەدەی ١٩و سەرەتای سەدەی ٢٠ بە دەستپێكی واقیعی و بەم قۆناغە دابنێین (ئەگەرچی پێش ئەم كاتەش ژمارەیەك بیرمەندان وەك توسیدید یا توین ئاماژەیان بەرەهەندی ئابووریی ئاسایش كردووە، بەلآم دەوڵەتان بەشێوەیەكی پراكتیكی پتر لەسەر راستای سەربازی- ئاسایش بوون.

لەم قۆناغەدا رەهەندەكانی ئاسایش نەتەوەیی شێوەیەكی بەربلآوتریان بەخۆیانەوە گرت و ئیتر لە چوارچێوەی پرسە سەربازییەكان هاتنە دەرێ. واتە هێزو توانا لە چوارچێوەی سەربازییەوە، چوارچێوەی ئابووری، كۆمەلآیەتی پێوەندیی و كولتووری وەخۆ گرت.

شەڕەکانی یەکەم و دووهەمی جیهانی بەشێوەیەکی پراکتیکی ئەمەیان سەلماند کە توانای پیشەسازی و سەرچاوە ئابوورییەکانی وڵاتێك، بنەمای توانای ئەم وڵاتەن بۆ شەڕکردن. بۆیە پسپۆڕانی ئاسایشی نەتەوەیی لە باس و گفتوگۆکانیاندا بەشێوەیەکی بەرچاو روویانکردە شێوازە ئابوورییەکان(١٧) ئەوان رایانگەیاند هەر وڵاتێك لە رەهەندە جۆراوجۆرەکانی ئابووری، رامیاری، کۆمەڵایەتی و سەربازی باڵا دەست بێت لە گۆڕەپانی ناوخۆ و دەرەوەشدا خاوەنی ئاسایشە.

هاوبۆچوونی کەسانێکی وەك بارنت، هانتینگتۆن راپوپۆرت، ئالموندو لاسول سەبارەت بەئاسایشی نەتەوەیی لەم راستایە دایە.(١٨) لەم قۆناغەدا بەچاوی شیکاری سەیری ئاسایشی نەتەوەیی دەکرێت واتا بەهێزتربوونی رەهەندەکانی سەربازی، ئابووری و رامیاری (سیاسی) ئاسایشی لایەنێك بەهێزترو لایەنی بەرانبەر لاوازتر دەکات(١٩).

چەمکی ئاسایشی نەتەوەیی لەم قۆناغەدا لە رەهەندی سەربازی تێپەڕی و بەشێوەیەکی پراکتیکی لە رەهەندەکانی ئابووریی بازرگانیدا رەنگی دایەوە، واتا بوونی تەکنیك و سەرچاوەکانی کەرەستەو بەرهەمهێنان و بازرگانی، بەرەو پێشچوونی هێزو ئاسایشی نەتەوەیی. جێگای ئاماژەیە لەم قۆناغەشدا بنەمای فکریی ماکیاڤیلی بەسەر ئاسایشی نەتەوەییدا هەر زاڵ بوو، ئەم بۆچوونەش لە مەیدانی کارکردنی نێوان دەوڵەتان تا رووخانی یەکێتی سۆڤیەتی پێشوو بەردەوام بوو، تەنانەت ژمارەیەکی زۆر لە بیرمەندان، یەکێك لە هۆکارە سەرەکییەکانی رووخانی یەکێتی سۆڤیەتی پێشوو، بایەخدانی لە رادەبەدەر بوو بەچەمکی سەربازیی ئاسایشی نەتەوە بەواتایەکی تر هەموو هەوڵ و سەرمایەگوزاری ئەم وڵاتە بۆ هێنانەئارای ئاسایشی نەتەوەیی بریتی بوو لە رەهەندی سەربازی و لەم بوارەشدا یەکێتیی سۆڤییەت گەشە سەندنێکی بەرچاوی بەخۆوە بینیبوو لەکاتێکدا لەرەهەندەکانی ئابووری، کۆمەڵایەتی، زانستی و پێوەندییەکان دواکەوتوو مایەوەو ئاکامەکانیشی لاسەنگی و ناسەقامگیری ئابووری و کۆمەڵایەتی بوو. قوتابخانە بەناوبانگەکانی پەیوەندی نێونەتەوەیی وەك ئایدیالیزم، ریئالیزم و ئەنتەرناسیۆنالیزم کە هەریەکە پێناسەیەکی ئاسایشی نەتەوەییان کردووە هەموویان لەم دوو قۆناغەدان:

أ- ئایدیالیزم (لایەنگری حکومەتی جیهانی):

ئەم قوتابخانەیە بەتێڕوانینی (کانت)ی بۆ مرۆڤ زاتی مرۆڤ بە خێرخوازو مرۆڤدۆست دادەنێت و لەسەر ئەم باوەڕەیە جولاَن لەسەر گۆڕەپانی نێودەوڵەتی لەسەر بنەمای ماف و ئەخلاق و رەوشتە. ئایدیالیستەکان پێیانوایە تا کۆمەڵگایەکی جیهانی شارستانی نەیەتە کایەوە ئاسایشی واقیعی وەدی نایەت. بەم پێیە تا دەوڵەت و سنوور هەبێت شەڕو نائارامیش دەبێت. ئەم رکابەری و دوژمنکارییەی نێودەوڵەتی پێویستە ببێت بەهاوکاری تا ئاشتی و ئاسایش لە مانای راستیی خۆیدا وەدی بێت. کەسانێکی وەك شلینگ، روزکرانس و ماس، بەم تێڕوانینە ئاسایشی نەتەوەییان پێناسەکردووە هەرچەندە ئەم تێڕوانینە بۆ ئاسایشی نەتەوەیی، گشتگیرە ، بەڵام بەهۆی ئەوەی

لەگـەڵ راسـتییەكانی ئـەم دوو قۆناغـەدا نـەدەگونجا، پراكتیكی نەبوو.

ب: ریالیزم (لایەنگری لـە نەتـەوە - وڵات): ئـەم قوتابخانەیە بەتێڕوانینی (هابز)ی لـە مـرۆڤ، بناغـەی شەڕو ئاژاوە دەگەڕێنێتەوە بۆ دەروونـی مـرۆڤ و شـەڕ بەبەرهـەمی چاوچـنۆكی و بەرژەوەنـدیخوازی، دواتـر دەستەبەركردنی هێـزو توانـایی دەزانێـت. بەبۆچـوونی ریالیـستەكان لـە بـارودۆخی پەشـێوی و ئـاژاوەدا كۆمەڵگای جیهـانی بـۆ گۆڕانكـاری دەسـت نـادا، و لەسـەر ئـەم بنەمایـە دەسـتەبەركردنی هێـزی زۆرتـر گەرەنتی كردنی ئاسایشی نەتەوەیی دەكاتە ئـارەزووی سەرەكی سراتیژی هەموو دەوڵەتان.

بەواتایەكی دیكە، بنەمای تێڕوانینی ئەوان لەمەڕ ئاسـایش لەسـەر بنـچینەی زۆر و دەسـەڵاتە، واتـە رەهەنـدی سـەربازی یـا هەمەلایەنـەی ئابوورییـە. كەسـانێكی وەك مورگنتـا، كـاپلان، كـسینجرو هانتینگتۆن بەم تێڕوانینە ئاسایشی نەتەوەیی پێناسـە دەكەن.

ج- ئەنتەرناسـیۆنالیزم (لایـەنگری رێكخـراوە نێودەوڵەتییـەكان). ئـەم قوتابخانەیـە هـەوڵی داوە تـا پردێك لـە نێـوان دووبۆچـوونی پێـشوو دروسـتبكات گەرچی ئەنتەرناسیۆنالیستەكانیش دەوڵەتان بەئەكتەرە سەرەكییەكانی گۆڕەپانی نێودەوڵـەتی دەزانـن، بـەڵام ركابەریـەكی پوخـت بـە بنـەمای پێوەندییـەكانیان دانانێن، تا بەم پێیە ئاسایش بەسەپاندنی هێـز بەسـەر ئەوانی دیكـەدا، پێناسـە بكـەن. ئـەوان لەسـەر ئـەم باوەڕەن، لەجیاتی ركابەری دوژمنكارانـە، ئاسـایش و بەرژەوەنـدی نەتـەوەیی پێویـستی بـە هاوكـاریكردنی زیاترە و، كەڵك وەرگـرتن لـە رێگـا چـارەی گونجـاوو گفتوگۆكردن لە جیاتی شەڕو ململانێ و هێزی تێكدەر كە دەكرێ لە چوارچێوەی ئۆرگانـە نێودەوڵەتییـەكان پراكتیــزە بكرێــت، ئــەو ئۆرگانانــەی بــە پەیمانــە نێودەوڵەتییەكان پابەندن لەهـەر جـۆرە سەرپێـچییەك لەلایەن ئەندامانی پەیمانەكـەوە سـزادەدرێن. جێگـای ئاماژەیـە تێـڕوانینی ئـەم قوتابخانەیـە بـۆ ئاسایـشی نەتـەوەیی تارادەیـەك لەسـەر كۆڵەكـەی ئاسایـشی بەرانبەر راوەستا بوو واتا زۆربوونی ئاسایـشی یـەكێك یەكسانە لەگەڵ زۆربـوونی ئاسایـشی ئـەوانی دیكـەو بەپێچەوانە كـەمبوونی ئاسایـشی یـەكێك بەرانبـەرە لەگەڵ دابەزینی ئاسایشی ئەوانی تر.

ئەنتەرناسیۆنالیـــــستەكان كەســــانێكی وەك گروســـیوس، كلـــود، كـــلارك، ســـون، هـــنگین، خونكسیونالیـــستەكان، نیوفونكسیونالیـــستەكان و لایەنگرانی تیئۆری وابەستەیی بەرانبەر، دەگرێتـەوە. ئەم روانگەیە سەرەڕای ئەوەی هاوكات و لەوانەشە بەر لە روانگـەكانی یەكـەم و دووهـەم هاتبێتـە كایـەوە، بـەڵام تـاكوو پـێش كۆتـایی هـاتنی شـەڕی سـارد بەشـێوەیەكی پراكتیكـی لەگـەڵ بـارودۆخی ئـارا نەدەگونجا.

٣- قۆناغی سێهەم لـە سـاڵی ١٩٩٠ بـەم لاوە:

ئـەم قۆناغـە بەگەشەسـەندنی خێـرای پێوەنـدی و زانیارییەكان و لێـك نزیكبوونـەوەی هەرچـی زیـاتری نەتـەوەكان دەسـت پێـدەكات، سـەردەمێك دەتـوانین بەشۆرشی زانیاریی و پێوەندییەكان ناوی بـەرین (واتـا قۆناغی دیسیپلینی دوای شـەڕی سـاردو چـوونە نـاو

سەدەی ٢١ی زایینییەوە). جیهان دەبێتە گوندێکی بچووك کە لەوێدا چەمکی ئاسایشی نەتەوەیی نەوەك قۆناغی یەکەم رەهەندی سەربازی - نیشانی یەك لایەنەی هەیەو نەوەك قۆناغی دووهەم چەندین رەهەندی جۆراوجۆری سەربازی، ئابووری، سیاسی، کۆمەلاَیەتیی یەك لایەنە وەخۆ دەگرێت، بەلَکوو بەهۆی یەکدەست بوونی کۆمەلَگای جیهانی هەموو مەسەلەکان وەك کۆمەلَگای سیاسی ناوخۆیی لەیەکتری نزیك دەبنەوەو پەیوەندی سازدەکەن کە یەکێك لەو مەسەلانە ئاسایشە. بەواتایەکی تر لەم جۆرە جیهانەدا ئاسایشی ولاَتێك یەکسانە لەگەلَ ئاسایشی هەموو ولاَتان و بەپێچەوانەوە چەمکی ئاسایش چەمکێکی دوو لایەنەیە، یەکسان و بەرابەرە بۆ هەموو دەولَەتان. بەشێوەیەکی تر هەمان ئەو روانگەیەی کە ئەنتەرناسیونالیستەکان دارێژەری بوون خەریکە بەکردەوە دێتە کایەوە. هەر لەم بوارەدا رابرت ماندل لەسەر ئەم باوەڕەیە سەرەڕای ئەوەی چەمکی ئاسایشی نەتەوەیی لە دوای شەڕی ساردو بەر لە شەڕی سارد تاڕادەیەك لەیەك دەچن ، بەلاَم لە چوار روانگەوە جیاکراونەتەوە:

١- گرینگی لە رادەبەدەری هەلَسوڕێنەرە سیاسییە بان نەتەوەییەکان و خوار نەتەوەییەکان.

٢- گەشەسەندنی تۆڕی ئالَۆزی.

٣- زۆربوونی گوشار لەسەر سروشت و سەرچاوەکانی ولاَتانی هەژارو دەولَەمەند.

٤- بلاَوبوونەوەی تەکنەلۆجیای پێشکەوتووی سەربازی (وەك تەکنەلۆژیای چەکی ناوکی) لەناو دەولَەتەکان[٢٠] لە نموونەی ئەم رووداوە نوێیانەی کە لەم قۆناغەدا بەلَگەیەکن بۆ هاتنە ئارای چەمکی نوێی ئاسایشی نەتەوەیی، دەتوانین ئاماژە بەم چەند خالَە بکەین:

مەترسییەکانی ژینگە:

کونبوونی توێژالَکی ئۆزۆن و کاریگەری لەسەر کەش و هەوا، گرینگترین ئاریشەی دەولَەتانە لەسەردەمی نوێدا، مەترسییەکە بەشێوەیەکی یەکسان و گشتی لە سەرانسەری گۆی زەوی، هەڕەشە لە تەندروستی مرۆڤ دەکات.

بەپێی ئەم تێڕوانینە زالَەی دوو قۆناغی پێشوو ناتوانین لەم پرسە بگەین. لەم رووەوە دەستەبەرکردنی ئاسایشی یەکسان و بەرانبەر بۆ تێکڕای میللەتان مەبەستمانە:[٢١] ئاکامی ئەم مەسەلەیە گەرمبوونی گۆی زەوی، لەناوچوونی دارستانەکان، بارینی ئەسیدەباران، پاشماوە ژاراوییەکان، پیسبوونی هەواو دەریاو خاك.

زنجیرە کۆبوونەوەی (گۆی زەوی) لە سالَی ١٩٩٢[٢٢] بەهاوکاری رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان لە شاری ریودۆجانیرۆی بەرازیلی بەبەشداری (٧٨) ولاَت سەلمێنەری ئەم مەسەلەیە بوو. ئەم کۆبوونەوەیە رایگەیاند کە ژینگە سیاسەتێکی بەرفراوانەو هاوتایە لەگەلَ ئابووری نێودەولَەتی و ئاسایشی نەتەوەیی. ئەم کۆبوونەوەیە یارمەتی ئەوەیدا ناوەندی سەرنجەکان لە ئاسایشی یەکلایەنەوە بەرەو ئاسایشی فرەلایەنە ئاراستەکەی بگۆڕێت، واتە روون بووە هەولَی ناهەماهەنگ و یەکلایەنەی ولاَتان بێ سوودەو هەر ولاَتێك لە پێناو پاراستنی ژینگەکەی خۆی پێویستی بەهاوکاری ولاَتانی دیکە هەیە.

مادە بێهۆشکەرەکان:

قاچاخچێتی مادە بێهۆشكەرەكان و مەترسییەكانی تایبەت بە نەتەوەیەك و ناوچەیەكی دیاریكراو نییە، تۆڕی بەرفراوانی گواستنەوەو گەیاندنی نهێنی و ئاشكرای ئەم جۆرە ماددانە دەتوانێت زیان بەهەموو نەتەوەكان و بەگشت مرۆڤایەتی بگەیەنێت(٢٣) ئەمڕۆكە بڵاوكردنەوەی مادە بێهۆشكەرەكان و بەكارهێنانی، تێكڕای جیهانی گرتۆتەوە، لەبەر ئەوەی بەرهەمهێنان و بڵاوكردنەوەی ئەم مادانە بەهۆی تۆڕێكی جیهانییەوە جێبەجێ دەكرێت.

بەم پێیە چەندین تۆڕی مەزن و ڕێكوپێك و شاراوە دامەزراون كە چەندین دامەزراوەی گرینگی تایبەت بەگواستنەوەو گەیاندن لە ئاستی جیهاندا، ژمارەیەكی زۆری كۆمپانیای دەرمانی و كیمیایی، گرووپە مافیاییە نێودەوڵەتی و ناوچەییەكان و تەنانەت دەسەڵاتداران و بەرپرسانی ژمارەیەك لە وڵاتان تێیدا بەشدارن. بۆیە بەربەرەكانیكردنی دیاردەیەك كە هەڕەشە لە ئاسایش و هێمنی جیهان دەكات پێویستی بەهاوكاریكردن و هەنگاوێكی جیهانی هەیە دەوڵەتەكان بەتەنیا ئەو توانایەیان نییە(٢٤).

مەسەلەی تیرۆریزمی

تاكی، گرووپی و دەوڵەتی

مەسەلەیەكە گەشەكردن و پەرەپێدانی هەڕەشەیە لەسەر ئاسایشی هەموو نەتەوەكان و پێشگیری كردنیشی ئاسایشی هەمووان گەرەنتی دەكات بەهۆی گرینگی ئەم مەسەلەیە، دامەزراوەیەك بەناوی ڕێكخراوی نێودەوڵەتی پۆلیسی تاوان (٢٥) پێكهاتووە. ڕێكخراوی ئینترپۆل (Interpol) لە شەست و حەوتەمین كۆبوونەوەی گشتی خۆیدا لە قاهیرە (١٩٩٨) لە بەیاننامەیەكدا كە دژی تیرۆریزم نوسرابوو وێڕای دەربڕینی نیگەرانی خۆی لە زۆربوونی چالاكییە تیرۆریستییەكان و مەحكومكردنی ئەم جۆرە كردەوانە جەختی كردەوە لەسەر باشتركردنی هاوكاریی پۆلیسی و دادوەریی لە پێناو چارەسەركردنی ئەم كێشانەی كە پێشگیری لە دزەكردنی تیرۆریستە پەنابەركان دەكات. هەروەها داوای لە وڵاتی ئەندام كرد ڕێگە نەدەن گرووپە تیرۆریستەكان، خاكی ئەم وڵاتانە لە دژی ئاسایش و ئاشتی وڵاتانی دیكە بەكاربێنن(٢٦).

مەسەلەی خۆراک و تەندروستی پێویست

نەبوونی تەندروستی و خۆراكی پێویست و ئاكامە نێگەتیڤەكانی ئیتر گەشتر لە سنوورێكی نەتەوەیی یان ناوچەیی تایبەتدا كۆتایی پێ نایەت. ئاكامە نێگەتیڤەكانی ئەم كێشەیە لە سنووری وڵاتێك تێدەپەڕێت و بەرۆكی نەتەوەكانی تر دەگرێتەوە لە كۆتاییشدا مەترسی دەخاتە سەر ئاسایشی ناوچەیی و نێودەوڵەتی(٢٧). بۆ نموونە دەتوانین ئاماژە بەنەخۆشی ئایدز بكەین ئەمڕۆكە مەترسی ڤایرۆسی ئەم نەخۆشییە هەڕەشە لە تەواوی نەتەوەكان دەكات و بەربەرەكانیكردن و پێشگیری، پێویستی بەهاوكاری و چالاكی هەیە لە سەر ئاستی جیهانی.

پەرەگرتنی حەشیمەت و نەبوونی کۆنترۆڵ

ئاکامە سلبییەکانی زۆربوونی حەشیمەت ئیتر تایبەت بە وڵاتانی جیهانی سێیەم نییە، گەشەسەندنی ئاسانکارییەکانی راگواستن و هاتووچۆ ئەمڕۆ چەندین کۆچی بەئاشکراو نهێنی لێکەوتۆتەوە، بەشێوەیەك خەڵکی زیادەی وڵاتانی جیهانی سێهەم روو لە وڵاتانی جیهانی یەکەم و دووهەم دەکەن و ئاکامی تێکدانی بواری ئابووری و ناسەقامگیری (سیاسی. کۆمەڵایەتی و...) بۆ وڵاتانی دیکە دەگوازرێتەوە[٢٨]، بۆیە چاودێری و کۆنترۆڵکردنی حەشیمەت و بەرنامەکانی پێویستی بە هاوکاری باکوورو باشوور هەیە.

گەشەسەندن و گەشەنەکردن

سەرەڕای ئەوەی مەسەلەی گەشەکردن ئەمڕۆ لە رواڵەتدا باکوورو باشووری لەیەکجیاکردۆتەوە ، بەڵام لە روانگەی ئاسایشەوە، ئەم بابەتەو ئاکامە نێگەتیڤ و پۆزەتیڤەکانی تایبەت بە نیوەگۆی زەوی نییە، چونکە کێشەی گەشەسەندنی باشوور، بەشێنەیی ئاکامە کۆنترۆڵ نەکراوەکانی خۆی بەرەو باکوور دەگوازێتەوەو رێگا بۆ نەبوونی ئاسایش خۆش دەکات[٢٩] چەندین کێشەی وەك رووبەڕووبوونەوە نێودەوڵەتییەکان، هەاری وڵاتانی جهانی سێهەم، مەترسییەکانی ژینگە، پەرەسەندنی حەشیمەت، پرسەکانی گەشەنەسەندنی باشوور پێکدێنن. ئەمڕۆ دۆزی تایلەند تەنیا تایبەت بەخۆی نییە، بەڵکوو دۆزی کۆریاو ئەندونیزیاو ژاپۆنیشە، کێشەی ئەفغانستان کێشەی ئێران و پاکستان و هندستان و کۆمارەکانی باکووریشە. ئەمڕۆ پتر لەهەر سەردەمێکی تر چارەنووسی مرۆڤەکان و نەتەوەکان لێك گرێ دراون. بۆیە چارەسەرکردنی ئەم کێشانە پۆزەتیڤانە کاردەکاتە سەر ناوچە جوغرافیاییەکانی دیکە. ئەمڕۆ وڵاتانی دەوڵەمەندو پێشکەوتوو، چیتر ناتوانن لە دەرەنجامە نێگەتیڤەکانی ئەم هەژارییەی کە بەرۆکی وڵاتانی جیهانی سێهەمی (باشوور) گرتۆتەوە دەربازبن، هەروەك کێشەی بالکان (کۆزۆڤۆ) داوێنی تەواوی ئەورووپاو جیهانی گرتۆتەوە[٣٠].

مەسەلەی سەتەلایت و ئەنتەرنێت و هێرشی فەرهەنگی

ئەمڕۆکە زۆربەی دەوڵەتان لە زەرەرمەندبوونی بەها فەرهەنگی و کۆمەڵایەتییەکان دەترسن، هەست بەمەترسی (نائارامی) دەکەن. هەرچەند ئەم هەست بەمەترسی کردن و دڵەڕاوکێیە زۆرتر لەلایەن وڵاتانی باشوورە، ئەویش لەبەر نەبوونی توانایی تەکنەلۆجیای پێویست لە بواری راگەیاندن و زانیارییەکانە، بەڵام لە نێوان وڵاتانی باکووریش (ئەورووپاو ئەمریکا - ژاپۆن و چین و ئەمریکا) تارادەیەك ئەم هەستە (شەڕی فەرهەنگی) زاڵە. بۆیە مەسەلەیەکی ئاوا، لە گۆشەنیگایەکی گشتی ترو بەربڵاوتر لەرابردوو هەڕەشە لە ئاسایشی نەتەوەیی دەکات.

مەسەلەی نەوت و وزە (گازە ئەتۆم)

مەترسی ناردنی نەوت و كەمبوون یان زۆربوونی نرخەكەی كاردەكاتە سەر ئاسایشی ئابووری زۆربەی وڵاتان (هەناردەو هاوردە) هەروەها ئابووری و بازرگانی نێودەوڵەتی تووشی قەتیسمان، پەنمان یان گەشەكردن دەبێت. شایەنی ئەم راستییەش، گەمارۆی نەوتیی عەرەبەكان دژی ئیسرائیل لە ساڵی ١٩٧٣ (یەكەم قەیرانی نەوتیی)، هەردوو شەڕی كەنداوی فارس (دووهەم قەیرانی نەوتیی لە ساڵی ١٩٧٩ و سێهەم قەیرانی نەوتیی لە ساڵی ١٩٩٧-١٩٩٨) لەم بوارەدا بڕیاردان پێویستی بەهاوكاری و هاوبیری نێونەتەوەیی هەیە، ئەم نموونانەی سەرەوە لە پراكتیكدا نیازمەندی جێبەجێكردنی روانگەی سێهەم سەبارەت بەچەمكی ئاسایشی نێونەتەوەیی نیشان دەدات. بەم پێیە هێشتا لەم بارەیەوە هیچ جۆرە هاوڕاییەك لە نێوان زانایانی زانستە رامیارییەكان و پێوەندییە نێودەوڵەتییەكان نەهاتۆتە كایەوە، ئەگەر بمانەوێت روانگەكانیان پۆلێن بكەین دەتوانین ئاماژە بەسێ گرووپ بكەین:

١- گرووپێكیان لەسەر ئەم باوەڕەن كە سێهەم روانگە سەبارەت بەم چەمكە جێبەجێ دەكرێت، چونكە بەسەرنجدانە لێكنزیكی نەتەوەكان هاتنە ئارای دێیەكی جیهانی، ئیتر چەمكی ئاسایشی نەتەوەیی ناشیكارەو بەیەك چاو سەیری هەمووان دەكات. بەواتایەكی تر پێك پەیوەستی و هاوكاری لە بواری ئاسایش ئارەزوومەدانە نییە بەڵكوو بەسەر هەموو دەوڵەتەكاندا (باكوورو باشوور) دەسەپێندرێت.

٢- گرووپی دووهەم لەگەڵ روانگەی گرووپی یەكەم ناكۆكن ئەوان دەڵێن چونكە هێشتا كەلێن لە نێوان گەشەسەندوو گەشەنەسەندوو، جیهانی (باكوورو باشوور)دا هەیە سێهەم روانگە سەبارەت بە ئاسایش رێك بۆ وڵاتانی باكوورەو وڵاتانی باشوور لە قۆناغی یەكەمی چەمكی ئاسایشی نەتەوەیی یان ئەوپەڕەكەی لە قۆناغی دووهەم دان. ئەوان تاقیكردنەوە ناوكییەكانی هندو پاكستان لە دەیەی یەكەمی دوای شەڕی سارد كە نیشانەی تێڕوانینی كلاسیكانەیە ئاسایش لەڕووی سەربازییەوە یان كڕینی كەلوپەلی سەربازی زۆر، لەلایەن وڵاتانی كەنداوی فارس لە دوای شەڕی دووهەمی كەنداوەوە، دەكەنە پاساوی روانگەكەیان.

٣- گرووپی سێهەم لەسەر ئەم باوەڕەن كە چەمكی قۆناغی سێهەم بۆ تەواوی دەوڵەتەكان یەكسان و نەگۆڕە، واتا ئاسایش یان بۆ هەموو لایەك هەیە یا بۆ هیچ لایەك نییە تەنیا بەم جیاوازییە كە وڵاتانی پێشكەوتوو (باكوور) وەڵامی گونجاوی داواكارییەكانی وڵاتانی دواكەوتوو (نادەنەوە) كە خوازیاری بەدەستەوەگرتنی سەرچاوە سروشتییەكانی خۆیان، باشتركردنی بارودۆخی گۆڕینەوە، بالآبردنی توانایی كڕین و دەستەبەركردنی تەكنەلۆجیای پێشكەوتوون، بەم پێیە جیهانی ئەمڕۆ كاتێك دەتوانێ بە ئاسایش و سەقامگیری گشتی بگات كە ئەم جۆرە كێشە مەترسیدارانە چارەسەر بكرێن و رێگا خۆش بكرێت سیستەمێكی ئاسایشی گشتی و سیستەمێكی دادپەروەرانەی ئابووری جیهانی بێتەكایەوە.

ئەنجام

بەگشتی دەکرێ بگوترێت لە جیهانی دوای شەری سارد چەمکێکی نوێ بۆ ئاسایش لە دایك بووە، کە لەگەڵ چەمکی ئاسایش لە قۆناغەکانی پێشتر جیاوازی بنەڕەتی هەیە، بەو مانایە کە ئاسایشی فرە لایەنە، نەگۆڕو یەکسان خەریکی دروستبوونە. بەواتایەکی تر ئاسایشی یەکێك یەکسانە لەگەڵ ئاسایشی ئەوی تر. بۆ هاتنەکایەی ئەم جۆرە ئاسایشە، تاکەکان، گرووپەکان رێکخراوەکان بان نەتەوەیی و خوار نەتەوەییەکان و دەوڵەتەکان رۆڵ دەگێرن. بەجەختکردنەوە لەسەر ئەم خاڵە کە رەهەندەکانی سەربازی نیشتمانی، ئابووری و بازرگانی ئاسایش تا هەنووکەش رەواجی هەر هەیە ، بەڵام لە دەیەکانی داهاتوودا رەهەندی پێوەندی - فەرهەنگی ئاسایش رۆڵێکی زۆرتر بۆ هاتنەکایەی ئاسایشی نەتەوەیی و لە کۆتاییشدا ئاسایشی نێودەوڵەتی دەگێرێ. قۆناغی نوێی دوای شەری سارد، هەم لە بواری فکری و هەم لە بواری پراکتیکی رێگای بۆ دەستەبەرکردنی ئاسایشی گشتی نەگۆڕو فرەلایەنە خۆش کردووە.

لیسی سەرچاوەکان و پەراوێزەکان

١- رابرت ماندل، چهره متفکر امنیت ملی، ترجمه پژو هشکده مطالعاتي راهبردی. تهران، ١٣٧٧، ص٣٤.

2- Barry Buan, People, states and Fear: The national. Security problem in International Relation, Harvester wheatear, 185, pp.20-30.

٣- رابرت ماندل، سەرچاوەی پێشوو، ل٩٤.

٤- (چەمکی ئاسایشی نەتەوەیی وەرگێڕاو لە International Encyclopedia رۆژنامەی (همشهری)، ٩/٣/١٣٧٣.

٥- حاکم قاسمی، برداشتهای منفاوت از امنیت ملی فصلنامه سیاست دفاعی، سال اول، شماره دوم، بهار ١٣٧٣، ص٥٥-٥٤.

٦- علی قاخش، علوم سیاسی، تهران، نشر تقریر، ١٣٦٣، ص١٧٣.

7- Jack Plano, (Ed) The International Relations Dictionary, California, long man, 1988, p.40.

٨- جلیل روشندا، امنیت ملی و نظام بین الملل، تهران، سازمان مطالعة و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها، ١٣٧٤، ص١١.

٩- حمید بهزادی، اصول روابط بین الملل و سیاست خارجی، تهران (مجدا، ١٣٦٨، ص١٠٣-١٠٤.

١٠- زبینگیو برژینکسی، در جستجوی امنیت ملی، ترجم ابراهیم خلیلی تهران، سفیر، ١٣٦٨، ص٣-٤.

١١- ماندل، سەرچاوەی پێشوو، ص٥١-٥٢.

١٢- هوشنگ ماهری، اصول روابط بین الملل، تهران، مؤسسه انتشارات ێگاه ١٣٧٠، ص١٧٩.

١٣- علی اسغر کاظمي، زنجیره تنازعی در سیاست و روابط بین الملل، تهران. نشر قومس، ١٣٧٠، ص١١٥-١١٦.

١٤- بۆ وەرگرتنی زانیاری زۆرتر بڕوانە.
Robert Mandel, The changing Face of national security A conceptual Analysis, Greenwood press, 1994, esp. pp. 2-35.

١٥- علی باقری کلیات و مبانی جنگ و استراتژی، تهران، مرکز نشر بین الملل ١٣٧٠، ص٢٢٠-٢٥٠.

١٦- رك. گاستن بوتول، تتبعی له ستیزەشناسی، ترجمه حسن پویان، تهران چاپخش، ١٣٦٤، ص٨٢-٧٥.

١٧- بڕوانە: Proufurd D. Good win (Ed), Economics and National: Security, USA, Duke University Press, 1991.

١٨- سەرچاوەی پێشوو، ل١٠-١٥.

19- Dietich Fisher, Non Military Aspects of security: A system Approach, Great Britain, Cambridge University press 1993, p. 10.

٢٠- ماندل، سەرچاوەی پێشوو، ل٧١.

٢١- بۆ وەرگرتنی زانیاری زۆرتر بڕوانە:
Narindar, Singh Economics & The crisis of Ecology, 3 the Ed, London, Bellow books, 1989.

22- UN conference on Environment and Devebpment UNves.

23- The Drug in the East Europe ,سForeign Policy, spring 1993, p. 73.

٢٤- دامەزراندنی دەزگاکانی بەربەرەکانیکردنی دژی مادە بێهۆشکەرەکان لەڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و لەم دواییانەشدا ڕێکخراوە ناوچەییەکانی وەك ڕێکخراوی ئێکۆ لە ساڵی ١٩٩٢ سەلمێنەری ئەم ڕاستییەن.

٢٥- ڕێکخراوی نێودەوڵەتی پۆلیسی تایبەت بەتاوان.
(International criminal Police organization)
گەورەترین ڕێکخراوی نێودەوڵەتی پۆلیسە لە جیهاندا کە بە ئامانجی هاوکاریکردنی دوو لایەنە پۆلیسی وڵاتانی تر، لە پێناو بەربەرەکانیکردن دژی تاوان و تاوانبارە نێودەوڵەتییەکان دامەزراوە. ناوەندی ئەم ڕێکخراوە لە شاری لیۆنی فەرەنسیەیەو ئێستا ١٧٨ وڵات ئەندامی ئەم ڕێکخراوەن.

٢٦- نشریه امنیت، سال دوم، شماره پنجم و ششم، ابان و دی ١٣٧٧، ص٢٠.

27- John Warnock, The Politics of Hunger: The Global Food system, New York, Methuen, 1987, pp. 20-30.

٢٨- بڕوانە: E.G. Nesbit, Leaving Eden: to protect and Manage Earth, Cambridge, Cambridge university, press, 1991.

29- Bahgat Korany, Paul Noble and Rea Brinen editors, The many Faces of national security in Arab world, Macmillan, 1993, p. 320.

٣٠- نشریه خبر نامه، دفتر همکاریهای علمی و بین المللی وزارت ئآموزش و پرورش خرداد و اردیبهشت ١٣٧٨، سال دوم، شماره اول، ص٦.